

**ДИСКУСІЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ РОЗРОБКИ РОДОВИЩ
ЗАЛІЗНОЇ РУДИ НА КРИВОРІЖЖІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.
НА ШПАЛЬТАХ «ГОРНОЗАВОДСКОГО ЛИСТКА»**

У статті розглядається листування директора криворізьких рудників М. Шимановського та одного з дописувачів журналу гірничого інженера А. Медведєва щодо питань подальшої розробки родовищ корисних копалин Криворіжжя.

Ключові слова: Криворізький басейн, рудник, Криворіжжя, Горнозаводской Листок, залізна руда.

В статье рассматривается переписка директора криворожских рудников М. Шимановского и одного из корреспондентов журнала горного инженера А. Медведєва касательно вопросов дальнейшей разработки рудников полезных ископаемых Криворожья.

Ключевые слова: Криворожский бассейн, рудник, Криворожье, Горнозаводской Листок, железная руда.

The article deals with correspondence director Kryvyi Rih mines M. Szymanowski and a contributing editor of mining engineer A. Medvedev on the issues of further development of mineral deposits Krivorizhzhya.

Keywords: Krivorozhsky pool, mine, Krivorizhzhya, Hornozavodskoy Listok, iron ore.

На сьогоднішній день ні у кого не викликає сумнівів, що одним з найрозвиненіших промислових регіонів нашої країни є Криворізький басейн. Саме він славиться одними з найкращих у світі покладами залісної руди, які ще довго будуть освоюватися промисловцями. Але процес відкриття та освоєння цього регіону був досить тривалий, складний і пов'язаний, у першу чергу, з визначною постаттю Катеринославщини – Олександром Миколайовичем Полем, якого заслужено пізніше образно назвали «Колумбом Придніпров'я». Саме він став ініціатором розробки залізорудних запасів Криворіжжя. Не знайшовши підтримки у Росії, Олександр Миколайович звернувся до французьких капіталістів, за сприяння яких організував акціонерне «Товариство криворізьких залізних руд».

У 1881 році «Товариство криворізьких залізних руд» відкрило Саксаганський рудник (поблизу залізничної станції Мудрьона). Це було перше гірничє підприємство, яке розпочало промисловий видобуток залісної руди в Кривбасі. Другий рудник Товариство тоді ж поставило на пласту балки Червоної. Руда тут добувалася кар'єрним способом, піднімалася на поверхню і вивозилася кіньми. У 1881-1885 рр. тут видобули лише 5,3 млн. пудів руди. Вона майже не знаходила збуту, а акціонери, у тому числі й О.М. Поль, не

отримували дивідендів. І тому необхідно було використати надійний спосіб транспортування, яким була Катерининська залізниця.

Щодо історіографії промислової розробки родовищ залізної руди на Криворіжжі в останній третині XIX ст. та долі у цій справі О.М. Поля, то перші такі відомості вмістив у своїй монографії дослідник промисловості України О.О. Нестеренко, який зазначив внесок О.М. Поля у розробку родовищ Криворіжжя. Проте він розглядав загалом розвиток промисловості на теренах України, а тому не міг детально досліджувати початковий процес розробки родовищ залізної руди Кривбасу. Він лише зауважив, що масова розробка залізних руд в Криворізькому басейні розпочалася з 1881 р. [5, с. 59]. Досить ґрунтовним дослідженням, присвяченим постаті О.М. Поля, є монографія відомого краєзнавця, нині голови Дніпропетровської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців І.О. Кочергіна, у якій також розглянуто процес дослідження залізрудного басейну та відкриття криворізьких рудників [1].

Ще більш детально процеси дослідження Криворізького регіону розкрито на сторінках ювілейного видання, приуроченого 125-річчю початку промислового видобутку залізних руд, яке підготував і опублікував колектив авторів з Кривого Рогу [2]. У цій роботі висвітлення питання починається з 1873 року, коли О.М. Поль вперше уклав договір на освоєння залізрудних родовищ Криворізького басейну. Інформація про те, чи точилися якісь дискусії про доцільність розробки покладів залізної руди Криворіжжя, у вказаному виданні відсутня.

Метою даного дослідження саме і є проаналізувати дискусію, яка виникла на сторінках видання гірничопромисловців Півдня Росії «Горнозаводской Листок» (далі – ГЗЛ) між директором «Товариства криворізьких залізних руд» М. Шимановським та читачем журналу А. Медведєвим з приводу доцільності розробки родовищ залізної руди на Криворіжжі.

Сам журнал почав виходити друком з 1888 року у Харкові з періодичністю два рази на місяць, і вже тоді він став популярним в колах промисловців періодичним виданням.

Дискусія розгорнулася у зв'язку з популярністю нового криворізького промислового району. Її розпочав директор «Товариства криворізьких залізних руд» М.Ф. Шимановський, фактично не передбачаючи, що вона виллється у дискусію, викличе відгуки читачів. У статті «Залізні руди та рудники Кривого Рогу» автор дав коротку характеристику досліджень Криворізького басейну до початку його освоєння, звертаючи особливу увагу на внесок О.М. Поля у цю справу. Він влучно зазначив: «Дослідження Конткевича надовго ще б залишилися науковими та теоретичними, якби не знайшлася людина, яка не побоялася ризикнути своїм статком задля здійснення нової справи. Ця людина – О.М. Поль, верхньодніпровський поміщик» [6, с. 69-70]. Шимановський пише, що Кривий Ріг, глухе до цього містечко, зробився одним з центрів промисловості. У ньому з'явилися і лікарі, і аптека, і доволі пристойні крамниці та поштова станція [6, с. 70]. Таким чином, саме завдяки Олександрю Полю Кривий Ріг набув свого розвитку як промислове місто.

Далі автор переходить до більш конкретних питань розробки родовищ: «З часу виробництва перших детальних геологічних досліджень погляд на характер рудних родовищ Кривого Рогу повністю змінився. Гірничий інженер Конткевич склав свою карту, спираючись на дослідження виходу пластів корінних порід. На основі цих виходів він зробив припущення, що руди в околицях Кривого Рогу створюють серед прошарків кварцито-залізистих сланців, пластоподібні поклади, які тягнуться без перерви на більші чи менші відстані; але погляд цей після здійснених невдовзі розкопок не виправдався. Розкопки були початі поблизу точно намічених Конткевичем виходів і привели до наступних висновків» [6, с. 71]. Його висновки склалися з трьох положень: а) згідно з думкою Конткевича, залізна руда в околицях Кривого Рогу залягає серед прошарків кварцито-залізистих сланців, які простягаються з північного-заходу на південний схід вздовж річки Саксагані, а потім Інгулець вздовж її злиття з першою; б) руда серед цих сланців залягає не пластоподібно, а у вигляді неправильних стоячих штоків і гнізд, володіючи нашаруванням згідних з напластуванням, який включає і сланці. Падіння покладів не менше 45°; в) окремі штоки чи гнізда руди, розміщені чітко в напрямку загального поширення пластів. Ці штоки і гнізда інколи з'єднуються один з одним тонкими прошарками руди. Але найчастіше вони виклинюються або обриваються, замінюючись кварцитами; г) виклинювання родовищ спостерігається не тільки у напрямку розповсюдження, але і у напрямку їх падіння і вони часом такі непередбачувані, що їх буває дуже важко, а інколи неможливо передбачити» [6, с. 71]. Саме ці висновки викликали листування між М. Шимановським та читачем журналу А. Медведєвим.

Оскільки, М. Шимановський був інженером-практиком, то він після проведених досліджень схилився до думки про те, що як би там не було, але за теперішніми відомостями, гніздовий характер криворізьких залізних руд не підлягає сумніву. За неправильної форми залягання вже недостатньо провести 3 чи 4 шурфи за простяганням і падінням. Тепер необхідно проводити цілий ряд шурфів та розрізів, за можливості густо [6, с. 71]. Далі у своєму повідомленні автор наводить відомі йому факти, коли у двох сусідніх шурфах, які знаходилися на відстані декілька сажнів один від одного, було знайдено руду. Коли ж на основі цих даних здійснювалося відкриття пустої породи, то руда, знайдена в шурфах, виявлялася розділеною кварцитом. За подальшої роботи, замість очікуваного потужного рудного родовища, доводилося миритися лише з незначними вкрапленнями руди [6, с. 72]. Але, як пише сам М. Шимановський, траплялися і протилежні випадки, коли замість вкраплень руди відбувалася поява нормального пласту.

На той час важливою була проблема методики видобутку руди та умов праці робітників, які досить детально викладені у повідомленні М. Шимановського: «Перед тим як поставити останню крапку, скористаюся нагодою, щоб відповісти на докори, які я зустрів у одній з кореспонденцій, великої примітивності робіт на криворізьких рудниках та експлуатації робочої праці на рудниках Французького товариства» [6, с. 75]. Щодо першого питання, то автор пише, що людині, яка перший раз приїхала до Кривого Рогу і не має

жодного уявлення про ведення гірничих робіт, дійсно можуть здатися примітивними роботи, у яких не використовуються ніякі машини. Але кожен, не говорячи вже про спеціалістів, зрозуміє, що там, де можна ламати руду прямо на поверхні і на цьому ж місці складати та вантажити її в вагони, було б не доцільно, якщо не сказати більше, вдаватися до влаштування машин лише для того, щоб вони іржавіли через бездіяльність. Відповідь на друге питання, про складні умови праці, та експлуатацію робочої сили, заслуговує більшої уваги. Автор пише: «Робітники отримують платню або від кубічних саженив, складених у штабелі, або від вагонетки. При цьому *хворобливий* вигляд робітника, як полюбляють писати кореспонденти, зумовлений червоним пилом руди, який дає коричневий відтінок обличчя. Кожен читач, який хотів би провести декілька годин на будь-якому криворізькому руднику, буде страждати цією ж хворобою до тих пір... поки не вмиється. Цією обставиною, що на руднику працює лише місцеве населення, пояснюється той факт, що при ньому не існує шпиталю, а лише лікар і аптека. Вважаю не зайвим зазначити, що жінки та діти на рудниках Французького товариства ніколи не працювали» [6, с. 75]. Таким чином, на той час існували досить пристойні умови праці.

Вслід за проблемною публікацією М. Шимановського у № 21 ГЗЛ з'явилася стаття одного з читачів журналу – А. Медведєва – «Щодо питання про Криворізькі залізні руди». У ній автор вступає в дискусію з М. Шимановським щодо питання про залягання залізних руд. Він зазначає: «У названій статті шановного гірничого діяча повністю спростовуються пунктами 2, 3 і 4 ті висновки про залягання залізних руд, які зробив геолог Конткевич на основі своїх ретельних досліджень порід Криворіжжя. Як відомо, Конткевич дійшов висновку про плаstopодібне залягання криворізьких залізних руд, але за свідченням Шимановського, здійснені розкопки показали гніздовий характер залягання цих руд» [3, с. 241]. Далі автор теоретизує з приводу залягання залізних руд і доходить у своїй статті таких висновків: «Докази, які в основному використовують для доведення гніздового залягання руд, можуть служити з однаковим успіхом і доказами пластового залягання криворізьких руд. Але не можна оминати увагою, що в деяких окремих випадках розглядати криворізькі руди як пластові набагато вигідніше, ніж дивитися на них як на гніздові» [3, с. 244]. Таким чином, на той час залишалося відкритим питання про спосіб залягання залізних руд. І автори публікацій намагалися відстоювати власну позицію.

М. Шимановський відповів на розлогу репліку А. Медведєва в тому ж ГЗЛ, вмістивши статтю під назвою «Декілька слів з приводу статті пана Медведєва «Щодо питання про Криворізькі залізні руди», у якій висловлює захоплення прочитаною статтею, «з тим більшим задоволенням, що вона вказує на зростаючий інтерес до криворізьких родовищ серед гірничих людей» [7, с. 373]. Далі в публікації міститься аналіз статті Медведєва. М. Шимановський пише, що сама по собі стаття Медведєва, на жаль, має лише теоретичне значення. Вона вказує на те, що могло б бути, а не на те, що в дійсності існує [7, с. 374]. Тобто М. Шимановський доходить висновку, що читачеві не вистачає практичних знань по розробці покладів Криворіжжя.

М. Шимановський повністю погоджується з висновками А.Медведева про те, що краще мати пластові, а не гніздові поклади залізної руди. Та все ж М. Шимановський зазначає, що хоча візуально і видно, як виходять поклади руди, які повинні свідчити про пластові залягання, при шурфуванні все ж таки простежується гніздовий спосіб.

У свою чергу А. Медведев у наступній статті – «Про залізні руди Кривого Рогу» – зазначає: «У своїх статтях М. Шимановський нічого не говорить про те, як проходить залягання руди у вертикальному розрізі. Не бажаючи відходити від фактів, він не робить у цьому плані жодних припущень» [4, с. 438]. Насамкінець, автор резюмує: «Мені здається, враховуючи все сказане, що залізні руди Кривого Рогу, за характером їх залягання можна поставити між пластами і пластовими гніздами, навіть ближче до останніх. Будуть, звичайно, і тоншення і збільшення руди в розрізі, а також і повне вклинювання. Дуже може бути, що все сказане мною про залізні руди Кривого Рогу переконливе тільки для мене одного. Тому, якщо читач погодиться, що питання про залягання криворізьких руд поставлене мною правильно, то я і цим залишуся повністю задоволеним, тому що від правильної постановки питання залежить і його вірне вирішення яке має велике значення для нашої промисловості» [4, с. 438].

Таким чином, наприкінці ХІХ ст. залишалось відкритим питання про залягання покладів залізної руди Кривого Рогу і гірничі інженери-практики здійснювали пошук шляхів якомога кращого розуміння і дослідження покладів корисних копалин. Цьому яскравим свідченням є саме проблема видобутку залізної руди на Криворіжжі, коли цей процес тільки набував свого розвитку і поширення.

Бібліографічні посилання:

1. Кочергін, І.О. Олександр Польша: мрії, справи, спадщина [Текст] / І.О. Кочергін. – Дніпропетровськ : НГАУ, 2002. – 222 с.
2. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд [Текст] / Ю.Г. Вілкул, Л.В. Дояр, М.І. Дядечкін, О.С. Колодезнев, В.О. Колосов, В.М. Колотілін, М.С. Куций, В.В. Ленська, О.О. Мельник, В.С. Моркун, В.В. Перегудов, В.А. Салганік, В.Д. Сидоренко, В.В. Стецкевич, П.Й. Федоренко, Л.В. Чернодід. – Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
3. Медведев, А. К вопросу о Криворожских железных рудах [Текст] / А. Медведев // Горнозаводской Листок (далі – ГЗЛ). – 1888. – № 21. – С. 241–244.
4. Медведев, А. О железных рудах Кривого Рога [Текст] / А. Медведев // ГЗЛ. – 1889. – № 12. – С. 436–438.
5. Нестеренко, О.О. Развитие промышленности на Украине [Текст] / О.О. Нестеренко. – К., 1962. – Ч. 2. – 580 с.
6. Шимановский, М. Железные руды и рудники Кривого Рога [Текст] / М. Шимановский // ГЗЛ. – 1888. – № 6. – С. 69–75.
7. Шимановский, М. Несколько слов по поводу статьи г-на Медведева «К вопросу о Криворожских железных рудах» [Текст] / М. Шимановский // ГЗЛ. – 1889. – № 7. – С. 373–375.

Надійшла до редколегії 24.05.2012 р.